

ҲУҚУҚИЙ ЭКСПЕРИМЕНТ НОРМА ИЖОДКОРЛИГИНИНГ
УСУЛИ СИФАТИДА

Хуррамова Адолат Баҳодир кизи

Тадқиқотчи

E-mail: Adolat.Xurramova@mail.ru

Аннотация: Ушбу мақолада миллий ва хориж тажрибаси асосида ҳуқуқий эксперимент тушунчаси, уни норма ижодкорлигининг усули сифатида қачон қўллаш мақсадга мувофиқлиги тўғрисида фикр ва мулоҳазалар юритилган. Келтирилган фикрлар юзасидан ҳуқуқий экспериментни қўллашнинг ўзига хос хусусиятлар, уни қўллаш юзасидан таклиф ва хулосалар илгари сурилган.

Калит сўзлар: Эксперимент, ҳуқуқий эксперимент, норма ижодкорлиги, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар, қонун лойиҳаси, тартибга солиш таъсирини баҳолаш

Ҳуқуқий эксперимент усулини қанчалик тез-тез ва қайси ҳолатларда норма ижодкорлиги билан боғлиқ ҳолда қўллаш зарур? Бу усулни қўллаш керак деган қарорга келиш учун қандай мезонларга эътибор қаратиш лозим? Моҳиятан ушбу усул норма ижодкорлигининг кўп харажат қилишни талаб қиладиган усули ҳисобланса, нима учун бу усулдан фойдаланиш эҳтиёжи мавжуд? Биз қуйида юқорида берилган саволларга ечим топишга ҳаракат қиламиз. Ҳуқуқшунос олимларнинг фикрича, “давлат томонидан амалга оширилаётган у ёки бу муҳим ижтимоий-сиёсий ҳодисани дастлабки асослаш зарур бўлганда, агар бу ҳодисанинг мақсадга мувофиқлигини бошқача тарзда, таклиф этилаётган моделларни амалий текширмасдан аниқлаш иложи бўлмаса, ҳуқуқий эксперимент усулини қўллаш зарур бўлади”[1]. “Ҳуқуқий эксперимент ўтказиш тегишли норматив-ҳуқуқий ҳужжат қабул қилингандан сўнг унинг таъсирини жамият ҳаётининг муайян соҳасига татбиқ этиш, уларнинг таъсирчанлигини ошириш, норматив-ҳуқуқий ҳужжатнинг техник “сифатини” яхшилаш, юзага келиши мумкин бўлган салбий оқибатларни бартараф этиш мақсадида айрим кўрсатмаларга тузатиш киритиш имконини беради”[2]. Шу билан бирга, “бундай текшириш зарурати ҳар доим ҳам мавжуд бўлмайди ва амалда уни амалга оширишни доим ҳам имкони йўқ”[1]. Эксперимент гипотезаларни текширишнинг кўп харажат талаб қилинадиган усули ҳисобланади. Ҳуқуқий гипотезани бошқача тарзда текшириш имкониялари бўлмаган ҳамда ҳуқуқий самарадорликни аниқлашнинг бошқа усуллари натижа бермаган ҳолларда ҳуқуқий эксперимент ўтказиш мақсадга мувофиқдир. Ҳуқуқшунос олимлар ҳуқуқий экспериментга тайёргарлик кўриш жуда катта масъулиятни талаб қилишини таъкидлайдилар: “Ҳуқуқий эксперимент – кўп харажат талаб қиладиган усул бўлиб, у инсонларнинг шахсий ва моддий манфаатларига, шунингдек, жамият ва жамоадаги мавқеига таъсир қиладди. Ҳуқуқий экспериментни ўтказишга тайёргарлик кўриш ва

ўтказиш ҳамда улар асосида олинган маълумотларни баҳолашга жуда эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлиш керак”. Экспериментал Қонунчилик ҳуқуқий экспериментнинг ўзига хос шакли бўлиб, у ҳатто жуда кескин деб ҳам талқин қилиниши мумкин, чунки у фуқароларнинг жамият ва иқтисодиётга бевосита таъсир кўрсатадиган ҳуқуқ ва мажбуриятлари билан боғлиқ ўзига хос тажриба ҳисобланади[4].

Ғарб олимларининг таъкидлашларича, “экспериментал қонунчилик фанлараро ёндашувга асосланган ва емпирик методологияга асосланган (қонунларни яратиш зарурлигига жавоб сифатида қаралади[5]. Экспериментал қонун чиқариш, шу нуқтаи назардан, қўшимча қийматли ўқув қурилмасидир, чунки у ниҳоят қабул қилинишидан олдин” ҳақиқий дунёда “қонунларни” синаб кўради”.

Айниқса, Германия ва Францияда “учувчи” қонунлар бўйича баъзи тадқиқотлар олиб борилган бўлса-да[6], ушбу концепциянинг аниқ таърифи, тушунчаси ҳозир ҳам етарлича татқиқ этилмаган. Бироқ барча муаллифлар ушбу фикрга қўшилмайди, масалан Утрехт университети профессори Кесс ван дер Бос “юримдик экспериментлар турларини ҳисобга олган ҳолда, ҳуқуқий экспериментлари билан бир қаторда лаборатория тажрибаларини ҳам (сунъий шароитда тахмин қилинган ҳуқуқий янгиликларни синовдан ўтказиш) ажратиб кўрсатади”[7] -деб таъкидлайди. Ҳуқуқий экспериментга нисбатан қонунчиликда ўрнатилган ҳуқуқий нормага таяниладиган бўлса, унинг ҳуқуқ ёки мажбуриятлиги масаласи баҳсли эканлигига гувоҳ бўлиш мумкин. Мазкур масаланинг ечимига ҳуқуқий экспериментнинг мавжуд ҳуқуқий асослари орқали жавоб бериш имконсиз бўлганлиги сабабли, ҳуқуқий экспериментнинг илмий-назарий жиҳатларига мурожаат қилиш керак бўлади. Бунда ҳуқуқий экспериментнинг билиш методи сифатидаги табиатидан келиб чиқиб ёндашилади. Яъни унга кўра ҳуқуқий эксперимент норматив-ҳуқуқий ҳужжатнинг самарасини назарий билиш усуллари орқали билиш имкони бўлмаганда қўлланиладиган метод ҳисобланади[8]. Н. П. Колдаева экспериментал ва назорат объектларининг кўрсаткичларини солиштириш имкониятини таъминлаш зарурлигини тўғри таъкидлаган[9].

Кўриниб турибдики, агар ижтимоий муносабатларнинг мавжуд ҳолати унинг ҳуқуқий тартибга солиниши билан биргаликда ҳаёт эҳтиёжларидан аниқ орқада қолса ва шунинг учун ҳуқуқий тартибга солишни ўзгартириш орқали вазиятни тўғирлаш зарурати аниқ бўлса, бу ҳолатда ҳуқуқий эксперимент усулини қўллаш ва у орқали тўлиқ самарали ҳуқуқий тартибга солишни қабул қилиш йўлидан бориш тўғри бўлар эди. Табиийки, келиб чиқиши мумкин бўлган оқибатларни башорат қилишнинг тегишли муносабатларини тартибга солишни малакали моделлаштириш талабларини ҳисобга олган ҳолда, шу жумладан тегишли норматив қарорни ишлаб чиқиш ва қабул қилиш босқичида турли ёндашувлар рақобатини тўғри тушунган ҳолда ёндашиш мақсадга мувофиқ, деб уйлаймиз. Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб, шуни таъкидлаш керакки, ҳуқуқий эксперимент каби ҳуқуқий экспертиза усули тадқиқот

объектининг типик шарт-шароитлари, барқарор типик хусусиятлари тўплами мавжуд бўлганда, экспериментал натижаларни таққослаш имконини берадиган ва кейинчалик уни амалга оширадиган, ҳуқуқий эксперимент давомида олинган маълумотларни солиштириш мумкин бўладиган ҳолларда долзарб бўлади. Р.А.Сафаров таъкидлаганидек, “эксперимент ўтказиш учун объектнинг ўзига хос типиклиги зарурдир”[3].

Юқоридаги таҳлиллардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, норматив-ҳуқуқий ҳужжатни ҳуқуқий эксперимент сифатида қабул қилиш ва унинг самарасини чекланган доирада ўрганиш ихтиёрий ҳолат эмас. Гарчи қонунчиликда норматив-ҳуқуқий ҳужжат самарасини ҳуқуқий эксперимент орқали ўрганиш норматив-ҳуқуқий ҳужжатни қабул қилишга ваколатли органнинг мажбурияти сифатида тўғридан-тўғри белгиланмаган бўлсада, норма ижодкорлигининг умумий қоидалари ва принциплари ҳамда ҳуқуқий экспериментнинг ҳуқуқий табиатидан шундай хулоса чиқариш мумкин.

Шунинг учун, бир томондан, қонунчилик ташаббуси ҳуқуқи субъектларини ҳуқуқий экспериментларни ҳозиргидан кўра кўпроқ фойдаланишга ва қонун чиқарувчини (ҳам маҳаллий, ҳам республика даражасида) уларни дадиллик билан қабул қилишга чақириб, шу билан бирга биз норма ижодкорлиги фаолиятининг ушбу шаклларида фойдаланишда эҳтиёткорона муносабатда бўлиши керак деб ҳисоблаймиз.

ИҚТИБОСЛАР:

1. Лазарев В.В. К вопросу о понятии и пределах эксперимента в области государства и права / Лазарев В.В. Избранные труды. Т. 2. М.: Новая юстиция, 2010. С. 5–15.
2. Ельцов В.Н. Правовой эксперимент в современной России: Проблемы эффективности: дис... канд. юрид. наук. Тамбов, 2009. 163 с.
3. Сафаров Р. А. Социальный эксперимент и проблемы государства и права // Советское государство и право. 1964. № 10. С. 14–22.
4. Ranchordás, S. (2013). The Whys and Woes of Experimental Legislation. The Theory and Practice of Legislation, 1(3), 9.
5. H D Horn, Experimentelle Gesetzgebung unter dem Grundgesetz (Duncker & Humblot, Berlin 1989) P. 20-21.
6. For France, see Charles Morand (ed.), *Évaluation législative et lois expérimentales* (Presses Universitaires d'Aix-Marseille, Marseille 1993), B. Faure, 'L'intégration de l'expérimentation au droit public français' in *Mouvement du droit public, Mélanges en l'honneur de Franck Moderne* (Dalloz, Paris 2004) ; S. de Charentenay, 'Les implications juridiques de la constitutionnalisation du droit à l'expérimentation'(2003), available at < > accessed 28 August 2013. For Germany, see H.D. Horn, *Experimentelle Gesetzgebung unter*

dem Grundgesetz (Duncker & Humblot 1989); V. Maß, *Experimentierklauseln für die Verwaltung und ihre verfassungsrechtlichen Grenzen* (Duncker & Humblot 2001).

7. Van der Bos K. On Experiments in empirical legal research / K. van der Bos// *Law and Method*. — 2016. — № 1. — P. 6-24.

8. Фатьянов И.В. Правотворческий эксперимент: метод познания или метод правового регулирования? // *Юридические исследования*. — 2015. № 12. —С 44

9. Колдаева Н. П. Социальноправовой эксперимент (некоторые теоретические аспекты) // *Право и правотворчество: вопросы теории*. М.: ИГиПАН СССР, 1982. С. 69–76